

Трагічні долі останніх рівненських князів. Адам

Понад 200 років Рівне було приватно-ласницьким містом, яким володіла заможна і впливова князівська династія Любомирських. Започаткував Рівненську лінію Любомирських воєвода Сандомирський Єжи Олександр Любомирський, купивши рівненські маєтності в 1723 році в попередніх власників.

У сім'ї передостаннього діда рівненських маєтностей князя Станіслава Міхала Любомирського і Ванди Марії Гелени в Рівному народилося четверо дітей — Адам Ян, Губерт Станіслав, Марія Зоф'я (у заміжжі Замойська), Анна Ядвіга Марія (у заміжжі Радзівіл). Утім, у деяких польських джерелах згадується ще про двох синів — Станіслава і Генрика Казимира, які буцімто померли: перший невдовзі після народження, другий — в юному віці. Княгиня Ванда Марія відійшла в кращій світ у травні 1910-го в Рівному, а князя Станіслава смерть спіткала в грудні 1918-го в Ходорові, що на Львівщині.

Відтак Рівне успадкував найстарший із синів, 45-річний Адам Ян Казимир. А на два роки молодшому 43-річному Губерту Станіславу Владиславу дісталася містечко Олександрія (тепер село Рівненського району), що неподалік Рівного. Проте ще тривалий час брати мали проблеми зі спадщиною, бо старий князь ще в 1910 році заклав значну частину рівненських добр в іпотеку. Не заставленими залишалися фільварки «Гірка» з палацом (там приблизно із середини XIX століття мешкали Любомирські; тепер там — парк імені Шевченка), Басів Кут, Тинне, Дворець.

Князь Адам значну частину свого життя провів у Європі, зокрема у Франції. Будучи

Адам Любомирський

писав, що дбатиме про спілкування хворої Марії з дітьми і опікуватиметься нею. Хоча бідолашна змушена була багато часу проводити в лікарні, князь сприяв її спілкуванню з дітьми. Померла княгиня Марія в 1923 році, у 48-річному віці, перебуваючи в психіатричному шпиталі в Парижі.

А князь Адам з молодою новою дружиною після повернення до рідного міста оселився у скромному, одному з вцілілих будинків на «Гірці». Відбудова палацу на «Гірці» виявилася справою дуже затратною, і князь спочатку віддав його в оренду місту, а згодом і продав загалом. Схоже, пана Адама мало приваблювало Рівне зі зруйнованою пради-

(польський науковець, дослідник, історик і журналіст) є сином Ади Любомирської (у заміжжі Тарновської) — доньки останнього рівненського князя Адама Любомирського. У книгу увійшли, в тому числі, її спогади про рівненські події 1939 року.

Ян Спитек Тарновський побував у Рівному під час роботи над книгою. Ось як він описує за спогадами своєї мами ті далекі дні:

«Маленькій Аді 13 вересня виповнилося 11 років. Це був її останній день народження в будинку в сім'ї, серед батьків... Червона армія входить до Рівного, маленька Ада чує крики, що лунають з вулиці 3 Мая (Соборної. — Прим. авт.), рев автомобілів. Вона побігла до межі парку, щоб дізнатися, що відбувається, і побачила дивну армію. Вояки були одягнені хто в що, піхота йшла, ледве пересуваючи ноги... Налякана дівчинка побігла додому. Кілька днів потому було спокійно. Аж поки одного дня не з'явилися біля помешкання радянські вояки, які зажадали побачити князя Адама Любомирського. Як виявилось, вони прийшли арештувати його. Малу Аду покликкала мама і сказала попрощатися з татом».

Зі спогадів Ади: *«Не знаю чому, але в очах, в останньому погляді свого батька, одягненого в дублянку (а була тепла осінь), я побачила, що зустрінемося ми нескоро. Гадаю, батько завбачливо взяв дублянку, розуміючи, що скоро не повернеться».*

я прошу вас якнайшвидше відправити дитину до Швейцарії. Я хочу, щоб вона там виховувалася, і мій брат доглядав би за нею». Ці листи княгині з Рівного її донька Ада прочитала вперше у 80-річному віці в 2008 році.

Звинувачення, за яким заарештували князя Адама, було — «князь и крупный помещик». Неповних чотири місяці перебування в тюрмі НКВС (за радянських часів — швейна фабрика на сучасній Соборній, нині там магазини і кафе) закінчилися відкритою формою туберкульозу. Хвороба забрала життя останнього рівненського князя 17 січня 1940 року, на 66-му році життя, в тюремному шпиталі. Де поховано Адама Любомирського — інформації знайти не вдалося. Можна припустити, що це одне з місць масових поховань в'язнів рівненської тюрми. За злого іронією долі, тюрма була фактично через дорогу від садиби на «Гірці», а землю під її побудову ще в XIX столітті виділив дід Адама.

Чи дізнався князь, що пішов із життя вже вдовцем, невідомо. Дружина Аделаїда померла 28 грудня 1939 року від пневмонії. Жінка сильно застудилася, годинами стоячи на морозі під тюрмою в очікуванні на побачення з чоловіком чи бодай можливість передати йому щось із речей та їжі.

Упродовж трьох місяців маленька Ада втратила весь світ дитини: сімейний дім, матір та батька, а якщо цього було недостатньо, також дядька Губерта, убитого 21 вересня 1939 року більшовиками в сусідній Олександрії.

Як і просила княгиня Аделаїда, долею маленької Ади заопікувався дядько Олександр Ржевський. Родина Любомирських була відомою і впливовою у Європі, тому саме завдяки їхнім широким міжнародним зв'язкам вдалося врятувати близьких замордованих

провів у Європі, зокрема у Франції. Будучи студентом Ягеллонського університету у Відні, 29-річний Адам Любомирський 29 червня 1902 року одружився з Марією уродженою Єловицькою. У шлюбі народилося троє дітей: Марія Станіслава, Юлія Ванда і Марцін Станіслав.

Перша світова війна завдала чимало збитків рівненським маєтностям Любомирських. Фільварок «Гірка» було розграбовано і порушено. За описами Романа Афтанази, в палаціку на «Гірці» до 1914 року було чимало коштовних речей. Зокрема, посуд і меблі в античному стилі, перенесені зі старого палацу, твори мистецтва — скульптури і картини, датовані XVIII-XIX століттями.

Кілька десятків налічувала колекція мініатюр із зображеннями князівської родини і близького оточення. Частина з них возили в 1912 році на мистецьку виставку до Львова, для чого навіть видали спеціальний каталог.

Рятуючись від лихоліття війни, подружжя Любомирських з новонародженим сином Марціном у 1914 році виїхало до Парижа. Повернувся власник Рівного до міста лише в 1922 році. І вже з новою обраницею. Перший шлюб князя Адама закінчився розлученням. Дружина Марія мала психічне захворювання, що й зруйнувало подружні стосунки. У 1920 році 47-річний князь Адам одружився вдруге з молодшою за нього на 20 років Аделаїдою з графського роду Ржевуських. Весілля справляли в Парижі, де й познайомилася пара.

Однак князь не забував і свою колишню хвору дружину. У своїх листах до сестри Анни (заміжної за Радзівіллом) князь Адам

привабливою гніне зі зрушованийою прадідівською резиденцією і розореним колись багатим фільварком. Можливо, тому вони з дружиною Аделаїдою знову вирушили до Європи. Там, у Парижі, 13 вересня 1928 року в них народилася донька, яку, як і матір, називали Адою. А в парковому палаціку тим часом з 1923 по 1927 рік одночасно розміщувалися російська приватна гімназія й Рівненська українська гімназія, яка орендувала кілька кімнат.

З 1929-го і аж до приходу «советів» у палаціку розміщувався Окружний суд. А прилеглу територію використовували як міський сад для гулянь, до якого пускали за помірну плату всіх охочих. З 1930-го і по 1938 рік включно з дозволу князя Адама на території садиби відбувалися відомі далеко за межами нашого краю Великі Торги Волинські.

У 1937-му князь Адам з родиною знову приїхав до Рівного. Якби ж він міг знати, що це буде його остання подорож до міста, де народився... Оселилося подружжя в скромному будинку на вулиці Пилсудського (тепер Чорновола), 34. Будинок той до наших часів не зберігся. За архівними даними, будинок з такою адресою знаходився на території «Гірки».

Початок Другої світової війни і встановлення радянської влади в Рівному князь Адам з родиною — дружиною Аделаїдою, 31-річною Юлією від першого шлюбу і 11-річною Адою — зустріли в Рівному. Одною осіннього дня 1939-го за князем прийшли. Це був останній день, коли він бачився з рідними.

У 2015 році в Польщі вийшла книга Яна Спитека Тарновського «Крізь простори історії. Від Волині, Поділля до Львова». Виявляється, Ян Спитек Тарновський

Ада Любомирська у 50-х рр.

Після арешту батька їх викинули з дому. Тоді вони (їхня мати, маленька Ада й доросла сестра Юлія) поселилися в будинку їхнього приятеля, адвоката пана Анілевича (імовірно, за давністю років пані Ада не запам'ятала прізвище, ідеться про адвоката Анілевського. — Прим. авт.). Цей будинок був поряд із парком, який разом із садибою зайняли офіцери НКВС зі своїми сім'ями. «Бувало, що діти цих радянських офіцерів підходили до паркану і хотіли зі мною погратися, бо це були, зрештою, просто маленькі діти», — задувала пані Ада.

У своїй книзі Ян Спитек Тарновський наводить листи своєї бабусі княгині Аделаїди Любомирської — дружини князя Адама. Зокрема, в листі від 26 листопада 1939 року вона писала своєму братові Олександрові Ржевуському, який тоді перебував у Швейцарії:

«Розмовляти з тими тваринами немає сенсу. Кажуть, ми нічого не маємо проти нього. Але він князь. Нехай сидить у в'язниці. Казали, що заберуть малу Аду і вишлють до Росії, щоб зробити з неї добру большевичку. Останнім часом кажуть, що вишлють поляків на Сибір. Але оскільки Адам у в'язниці, то, мовляв, вишлють нас у різні місця. Якби зі мною не було малої, то давно б збожеволіла».

Останній лист, сповнений глибокого розпачу щодо своєї долі, княгиня Ада написала сестрі свого чоловіка Марії Любомирській Замойській, яка тоді перебувала у Варшаві, в грудні 1939-го:

«Якщо вивезуть Адама до Росії, то я готова поїхати за ним, де він не буде. У цьому випадку

рівненських князів. Зокрема, в порятунку маленької Ади брав участь сам тодішній Папа Римський Піус XII, до якого за заступництвом звернулася тітка дівчинки княгиня Марія з Радзівіллів. Відтак мала Ада разом із сестрою та ще кількома родичами виїхала з СРСР. Ось як це описує за спогадами своєї матері Ян Спитек Тарновський:

«Шостого липня 1940 року обидві сестри Ада і Юлія у супроводі тітки Терези Любомирської, вдови убитого дядька Губерта та їхніх дітей Анни, Ванди та Іракліуша перейшли міст через річку Буг неподалік Бреста на бік німецької окупаційної зони. Вони перетнули кордон на підставі документа, виданого в Москві 20 червня 1940 року як «количині громадяни Польщі, визнані з Радянського Союзу». Мама очима дитини, якою вона була тоді, запам'ятала цей момент, як обмін людей на козу. Щойно вони рушили по мосту в бік кордону, як з протилежного боку їм назустріч рушила коза. Так і перетнули міст — вони на окуповану територію, а коза на радянську».

Ада мешкала з його родиною дядька у Швейцарії до 1949 року. Померла донька останнього рівненського князя Ада Любомирського Тарновська у Варшаві 8 січня 2018 року.

Адама Любомирського в наш час було реабілітовано, про що є запис у книзі «Реабілітовані історією. Рівненська область. Книга 6»:

«Любомирський Адам Станіславович, 24 червня 1873 р. н., м. Рівне. Поляк, князь, поміщик. Прож. м. Рівне, вул. Пилсудського, 34. Заарешт. 2 жовтня 1939 р. Обвинувач. за ст. 54-4 КК УРСР. Помер 17 січня 1940 р. у лікарні тюрми №1 УНКВС у Рівненській обл. Постановою УНКВС у Рівненській обл. від 19 січня 1940 р. справу припинено у зв'язку зі смертю обвинуваченого. Постановою прокуратури Рівненської обл. від 23 травня 1991 р. справу припинено за відсутністю події злочину. (СБУ, 12960)».

За статтею 54 кваліфікували так звані контрреволюційні злочини. А примітка «4» гласила: надання допомоги міжнародній буржуазії.

Світлана КАЛЬКО.

Продовження історії про долю останніх рівненських князів читайте у наступних номерах.

Палац Любомирських